

- Психолого-педагогічні засади профільного навчання та профорієнтаційної роботи: досвід, тенденції, перспективи. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – У 2-х томах. – Том 1. – Донецьк: Витоки, 2010. – 290 с. – С. 63-72.
10. Цокур О. С. Гендерна соціалізація як основний фактор формування гендерних уявлень особистості / Цокур Ольга Степанівна: [Електронний ресурс]. – 07. 04 2008. – Режим доступа: www.osvita.ua/school/upbring/330.
 11. Intel® Навчання для майбутнього. – Електронний посібник, 3-є видання, Intel Corporation, 2005.

The purpose of writing this article was to acquaint the readers with innovative public values of European integration, which promotes gender equality in all spheres of life of the individual. Particular attention is paid to the study and implementation of gender mainstreaming in education and upbringing of the younger generation. Revealed the value of the concepts of “competence” and “professional competence” of the future specialist regardless of his gender identity. Defined the essence of the personality problems of socialization of the rising generation, to help raising her gender culture. The principles and methods of gender education in order to overcome gender stereotypes in the younger generation.

Key words: professional competence, professional activities, professional development, stereotype, gender culture, gender mainstreaming, gender training, gender mainstreaming, integration.

Отримано: 15.02.2012 р.

УДК 159.9:37.015.3

Т.В.Ткач

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ

Серед нових категорій, що потребують наукового психологічного осмислення та обґрунтування, центральне місце посідає освітній простір особистості. У статті здійснено аналіз психолого-педагогічної категорії “освітній простір”. Основні його складові мають високу міру наповнення невизначеними смислами, апріорі вони є багатоваріантними і надмірними, що забезпечує освітньому простору свободу багатовекторного розвитку. Це поняття наразі стало загальноприйнятим у психологічній науці.

Ключові слова: соціальний простір; просторовий підхід до освіти; психологічне осмислення; реалізація устремлінь, потреб, здібностей, здатностей, сутнісних сил людини.

Среди новых категорий, которые нуждаются в научном психологическом осмыслении и обосновании, центральное место занимает образовательное пространство личности. В статье проведен анализ психолого-педагогической категории “образовательное пространство”. Основные его составляющие имеют высокую степень наполнения неопределенными смыслами, априори они многовариантны и чрезмерны, что обеспечивает образовательному пространству свободу многовекторного развития. Это понятие сейчас стало общепринятым в психологической науке.

Ключевые слова: социальное пространство; пространственный подход к образованию; психологическое осмысление; реализация устремлений, потребностей, способностей, сущностных сил человека.

Постановка проблеми. В сучасних умовах відбувається інтенсивне відтворення старих і побудова нових просторів (економічного, політичного, виховного, освітнього тощо), які наповнені людськими смислами. Це відбувається завдяки тому, що інтегруючий чинник світу перетворюється в активний фактор існування і розвитку людства, стає новоутворенням у вигляді просторової уяви про арену людської історії та діяльності. Одним із таких явищ є освітній простір. Наше дослідження присвячене вивченню проявів певних ознак матерії на соціальному рівні, які мають тенденцію до руху (змін) і які психологічно пов’язані з людською діяльністю й суспільними відносинами.

Зважаючи на це, поняття простору є необхідною логічною умовою сприйняття зовнішніх речей. Вони існують у реальному житті людини (як у фізичному, так і у соціальному вигляді) і, відповідно, відображаються у її свідомості. Отже, мова йде про соціальний простір. Соціальний простір – це суспільне явище, адже простір і соціум взаємно детерміновані.

Постановка мети і завдань дослідження. Психологічне сприйняття людиною простору, в якому відбувається життєдіяльність, здійснюється через формування у неї певної картини світу (фізичної, соціальної), через відображення у її свідомості відчуттів і думок про цей світ; через детермінацію власної діяльності людини в цьому просторі. Важливим у цій статті є обґрунтування психологічних механізмів формування в людини відповідних установок у процесі сприйняття нею простору: об’єктних, суб’єктних, діяльнісних, а також дослідження категорії простору як універсального, зручного для опису різних соціальних сфер, оскільки воно первісне й через нього можна зафіксувати спільність

різноманітних явищ у цілісному світі як інтегрованої форми їх існування у вигляді предметних просторів, які наповнені людськими смислами, впорядковані різноманітним інтелектуальною діяльністю та взаємодією як феномена психосоціальної дійсності. Серед нових категорій, що потребують психологічного осмислення та обґрунтування, центральне місце посідає “освітній простір особистості”. Хоча поняття простору в психологічній тезаурус багато років тому ввів Г. Челпанов, однак воно наразі стало загальноприйнятим та змістовно наповненим поняттям психологічної науки.

Необхідність визначення поняття освітнього простору як наукового зумовило структурно-цільовий аналіз розвитку освітнього простору як психолого-педагогічної категорії.

Метою нашого дослідження є аналіз розвитку освітнього простору як психолого-педагогічної категорії, яка відображає особливості структуроутворення життя людини на соціальному рівні розвитку.

Для досягнення цієї мети постає **завдання** виявити теоретичні психолого-педагогічні передумови сутності сучасної парадигми формування освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. У дослідженнях, що присвячені визначенню освітнього простору, саме поняття висвітлюється за трьома різними підходами.

Перший зумовлений змінами, що відбуваються у культурі, філософії освіти, педагогіці та інших гуманітарних дисциплінах. Цей підхід аналізується у працях С.К. Бондиревої, О.Я. Данилюк, І.К. Шалаєва, П.Г. Щедровицького. Так, наприклад, С.К. Бондирева вважає, що потреба в освітньому просторі зумовлена такими чинниками: по-перше, як сучасним станом і історичними передумовами, так і проблемами, що виникають у світі. Це потреба у поглибленні відносин взаємодії у сучасному суспільстві, в зусиллі й устремлінні його до розширення економічних, культурних, політичних зв'язків. Адже саме вони найбільше сприяють тенденціям розвитку суспільства. По-друге, загостренням завдання оптимізації власної національної освіти. По-третє, насущною необхідністю пошуку умов відтворення позитивних моментів зруйнованого освітнього простору. По-четверте, створення освітнього простору зумовлено тими об'єктивними процесами, які відбуваються у світовій спільноті і передбачають необхідність інтеграції всіх сил в освоєнні інформаційних, технологічних, економічних тощо просторів, що стає провідним елементом подальшого прогресу. По-п'яте, посиленням суб'єктивного фактора, що є однією із провідних тенденцій розвитку сучасного

суспільства. Це пов'язано з підвищенням відповідальності людської спільноти при вирішенні гострих суспільних проблем, а також із кумулятивними, інтеграційними процесами саморозвитку інтелектуальних, культурних, технологічних сфер суспільства. І, нарешті, шостий чинник потреби в освітньому просторі полягає в інтенсивному розповсюдженні телекомунікацій, Інтернету тощо, що реально зміцнює взаємодію у сфері знань [1, с. 141].

С.К. Бондирева освітній простір визначає через значне інтегроване навантаження, що відповідає стану певної сукупності, коли вона може бути різнорідною за характером і сформованою в силу обставин. За цих умов поняття освітнього простору відповідає розумінню вільних форм і різноманіття всіх суб'єктів простору [1, с. 28].

Другий підхід до визначення освітнього простору пов'язаний зі змінами в устрої систем освіти у всьому світі. У працях А.Адамського, В.П. Андрущенко, Є.К. Балафанова, С.К. Бондиревої, В.А. Кайміна, З.А. Малькова, В. Марачі, В.А. Садовничого, П.Г. Щедровицького та інших учених проблеми освіти розглядаються через освітній простір. Заслужують на увагу дослідження таких українських учених, як К. Корсака, В.Г. Кременя, Л.І. Даниленко, Л.М. Карамушки, С. Дорогунцова, В. Куценка та інших.

Третій підхід зводиться до системи, яка складається із таких структурних елементів: сукупність застосованих освітніх технологій, позанавчальна робота, управління навчально-виховним процесом, взаємодія із зовнішніми та соціальними інститутами, міжвідомчі зв'язки із закладами, що мають освітній потенціал, досить складні взаємовідносини освіти й соціального середовища, соціуму (А.О. Веряєв, М.Я. Віленський, В.І. Гінеціанський, В.Я. Конєв, О.В. Мещерякова, В.І. Панов, В.І. Слободчиков, І.К. Шалаєв, І.Г. Шендрик та інші).

І.К. Шалаєв, А.О. Веряєв відмічають субстанціональний (сутнісний) характер освітнього простору для користувачів послугами системи освіти і реляційний – (обмежений) з погляду професіональних педагогів, управлінців освіти. Перший відображає метафізичний підхід до освітнього простору, другий – діалектичний. Розподіл поглядів відбувається саме по лінії “вжити-надати” (in-out) освітні послуги і зовсім не залежить від того, який тип освіти реалізований у суспільстві. Вчені відмічають, що сприйняття простору базується на реальних або потенційних, але мислено програних подіях. Якщо події мають відношення до входження у процес отримання освіти, до участі в освітньому процесі, то

сукупність таких подій породжує у людини уявлення про освітній простір. Отже, ключовим поняттям є подія, явище. Із усього різноманіття, що відбувається в природі, суспільстві, світі вибирається підмножина. Події, що відбуваються всередині неї, мають бути скорельованими, взаємозумовленими, пов'язаними одна з одною, мають представляти певний кластер, а також бути класифікованими за типами: фізичні, біологічні, соціальні тощо. У цьому полі є природним виділити блок подій, які стосуються освіти [2].

Результати теоретичного аналізу проблеми. Широко розповсюдженою думкою є та, що сам термін “простір” у психології вперше з'явився у зарубіжних наукових дослідженнях. При цьому наводяться такі приклади понять, як особистісний простір (С. Вапнер, 1990) і навколишній простір (Ф.Е. Верной, 1979).

Із цього приводу слід згадати видатного російського психолога Георгія Івановича Челпанова, який ще у 1896 – 1904 роках свої наукові звання (і магістра, і доктора філософії) отримав за фундаментальну працю, яка називалася “Проблема сприйняття простору у зв'язку з ученням про апріорність і природженість” [5]. Проблема сприйняття простору у тому вигляді, в якому вона була сформульована Г.І. Челпановим, дотепер залишається актуальною. Значення праці Г.І. Челпанова полягає у визначенні методологічного статусу психологічного дослідження простору, у визначенні його відмінностей, порівняно з філософською постановкою питання, в методологічному розмежуванні гносеології простору і психології простору.

На думку Г.І. Челпанова, найбільш характерна ознака простору полягає у тому, що простір уявляється для нас складеним із окремих елементів, із яких кожний знаходиться незалежно від іншого, і у той же час разом з іншим. Уявити це складно, адже такого немає у нашому зовнішньому досвіді. Зовнішній досвід дає нам ті чи інші елементи відчуття, але ці елементи задаються нам чуттєвим досвідом не в якомусь порядку. Вони просто нам даються. Порядок створюється самою нашою свідомістю. Просторовий порядок є саме функцією нашої свідомості. Мова йде лише про психологічну апріорність (незалежно від досвіду) [4, с. 227].

Далі Г.І. Челпанов зазначає про такі характеристики простору, як неперервність і однорідність. Із чуттєвого досвіду неможливо отримати поняття неперервності, адже у досвіді взагалі неперервності не існує. Простору, який повністю заповнений відчуттями, також не існує для нашого сприйняття. Але оскільки у нашому розумінні простір цю властивість містить, то, очевидно, свідомість привносить її від себе.

Простір уявляється нам також цілісним і неподільним. Ця характеристика є психологічною апріорі, адже ми не можемо із окремих, роз'єднаних подовженостей уявити єдиний, цілісний простір. Освітній простір не передбачає конкретної територіальної належності, але границі освітнього простору більш мобільні, ніж границі географічні. У сучасному світі більш важливіше не стільки завоювати територію, скільки забезпечити вплив у різних галузях суспільного життя. Освіта, зважаючи на це, є найбільш дієвим механізмом такого роду.

Наступна характеристика простору – однорідність. Ми вважаємо, що простір складається із таких частин, із яких одна за своїми властивостями ототожнюється з іншою. В силу цієї властивості простір не змінюється за умови, коли ми з однієї його частини переходимо в іншу. Такий вид однорідності, що має, знову ж таки, абстрактний характер, ми не можемо приписати ні якійсь іншій речі, яка існує у нашому чуттєвому досвіді. Якою б однорідною не була б певна річ, все одно ми не можемо стверджувати, що одна її частина абсолютно схожа на іншу. Очевидно, що і у цьому відношенні простір не є точною копією речей, а властивість однорідності ми привносимо від себе.

Ще є одна характеристика простору, на яку має зважати емпірична теорія, це – його нескінченність. Уява нескінченного простору є для нас чимось потенційним, адже ми не можемо уявити собі певну частину подовженості без того, щоб у нас в той же час не виникло у свідомості, що процес приєднання подовженості до даної подовженості може не зупинитися [4, с. 231].

Підсумовуючи, Г.І. Челпанов зазначає, що із досвіду неопосередкованого сприйняття ми не можемо отримати ті елементи, якими володіє поняття простору. Простір нам уявляється єдиним, неперервним, однорідним, і у той же час у зовнішньому досвіді людина не має даних для виводу таких властивостей. Тому ми можемо зазначити, що поняття простору є певною суб'єктивною побудовою [4, с. 232].

Отже, відбувається процес формоутворення нової соціальної системи, а оскільки системою можна вважати сукупність об'єктів, взаємодія яких зумовлює наявність нових інтегративних якостей, не властивих її частинам, компонентам, то інтегративні процеси у такому випадку є визначальними.

На наш погляд, якщо виходити з того, що утворення системи є можливим лише тоді, коли в процесі функціонування сукупності певних елементів між ними встановлюються взаємозв'язки і певна субординація, то, пізнавши ці зв'язки, можна встановити

закономірності, що й визначають сутність системи, яка має такий вигляд:

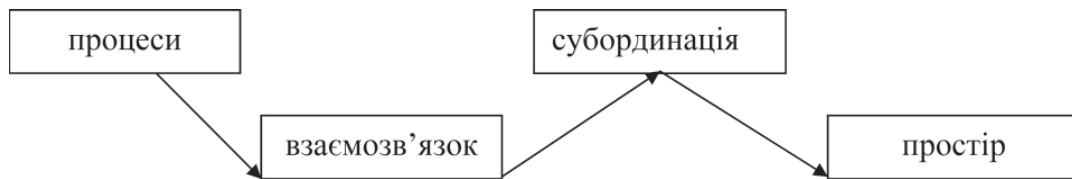

Рис. 1. Модель системи руху соціальних зумовленостей

Отже, можна скласти досить узагальнену модель місця простору в соціальній системі.

Розкриття соціально-психологічної сутності освітнього простору потребує аналізу інституціонального середовища, у якому він формується й функціонує. Інституціональною ознакою освітнього простору можна вважати існування взаємопов'язаної системи організацій, що обслуговують потоки освітніх послуг, які переміщуються в межах освітньої системи під дією соціальних стимулів. Такі організації, разом з правилами та нормами, можна назвати інститутами освітнього простору.

Говорячи про освітній простір, не слід вважати, що при цьому означаються різкі межі, які відокремлюють його від усього іншого, від інших просторів, в яких існує людина. Освітній простір як система багатомірна і структурована послідовно від макрорівня, регіонального й індивідуального рівня втілює собою власну систему освіти (інституціоналізоване утворення), інших соціально-освітніх утворень (неінституціоналізованих), а також відкритої соціальної системи.

Освіта розуміється і як простір, і як інститут, у яких і через які людина формується як духовна істота; через освіту і освітній простір людина набуває можливості віднайти і зберегти себе у своїй самості, а з іншого боку – проектувати свою особистість і будувати її згідно з цим проектом. У цьому сенсі освітній простір може надати суттєву змістову й методологічну допомогу людині у пошуку свого образу, картини світу, способу життя тощо.

Необхідно зауважити, що освітній простір є поняттям більш широким, ніж освітня система. Він включає не тільки інституційні освітні інститути – формальні інституції, а й мас-медіа, громадськість, залучену до вирішення проблем освіти, а також популярні зараз освітні теорії та соціально-психологічні стереотипи, що регламентують поведінку людей за їх відношенням до освіти. Останні мають неформальний характер утворення.

Наступний висновок полягає в тому, що освітній простір має нефізичний характер, адже він проявляється не в результаті

предметної, механістичної діяльності, а є наслідком буття і процесів. Освітній простір у наш час перетворився в організуючий принцип теоретичної і практичної діяльності людини. Функціональність освітнього простору проявляється у виробленні в системі діяльності людини впорядкованого різноманіття інтелектуальної взаємодії і діяльності. Життєдіяльність людини не тільки складається з різних видів діяльності, але й постійно оновлюється, взаємозамінюється (асимілюється), примножується, інтегрується, диференціюється. Тобто, це похідна діяльності людини.

Однорідність освітнього простору проявляється у вигляді різних за своєю якістю і видами діяльностей, які вільно стикаються і перехрещуються, синтезуються при цьому іноді не зберігаючи індивідуальності й розвитку. Отже, виникає поле неперервної, однорідної, нескінченної у просторі й часі взаємодії. Освітній простір характеризує суспільство відносно протяжності, сполучення й розподілу навчальної діяльності й суспільних відносин.

Ідея освітнього простору не обмежується тільки всім мислимим обсягом відповідної даній сфері життя суспільства спеціальної інформації, вона може включати й такі силові лінії освітнього поля, які, будучи за своїм змістом далекі від сфери освіти, здатні якимось незбагненим чином творчо збагатити освітній процес: не все людина знає і може контролювати, тому так важливо для освіти мати вихід в інший простір, а потім повернутися назад з дещо іншим внутрішнім змістом, у межах іншого контексту для продовження освітнього процесу. Отже, в індивідуальний освітній простір кожної людини різноманітні соціальні простори вносять свій “персональний” внесок і мають багато точок перетину і зіткнення.

Чим же зумовлений просторовий підхід до освітніх процесів? Просторовий параметр освіти ми розуміємо як взаємодію людини з різноманітними джерелами інформації на кожному віковому відрізку життя. В основі цього явища лежать інтереси, потреби й цілі людей. Саме цілі й запити людей перетворюють звичайне споживання інформації в освітню ситуацію, причому її змістовими елементами виступають ті складові, які розвивають особистість або створюють умови для її саморозвитку. Складний, досить суперечливий світ знань і інформації потребує від людини вибірковості. Тільки в ситуації вибору й готовності до нього різноманітні джерела інформації стають засобами освітньої діяльності, а сам процес залучення людини до різноманітних джерел знань стає освітою.

Якими є функції освітнього простору? Найбільш важлива функція простору полягає у тому, що він спричиняє сприйняття зовнішнього світу. Функції освітнього простору, які визначають

діяльність людини, не встановлюють результатів її діяльності, обсягу і змісту її самореалізації. Вони проявляються тільки в реалізації устремлінь, потреб, здібностей і здатностей, сил людини і залежать від них як за суттю, так і за формою. Функціональні властивості освітнього простору означають розгорнутість у просторі діяльнісних сил людини, оформлення їх у наочному чи віртуальному вигляді в межах певних соціальних інститутів. Провідна функція освітнього простору полягає у забезпеченні сфери всебічної самореалізації людини. В умовах соціуму, коли економічне й соціально-політичне життя сповнене труднощів, протиріч, нестабільності, реалізація цієї функції освітнього простору надає людині можливість достойного виживання.

Освітній простір може бути представлений як система, що саморозвивається і має складну структуру, а також значну кількість різноманітних елементів, які її складають, певні тенденції розвитку, зв'язаність певним семантичним полем, що має високий рівень інтеграції, дозволяючи мати рухомий, лабільний зміст, включає оптимальну кількість інформації про загальнозначущі елементи культури, дає змогу вільно вміщувати деталізовані конструкти, значущі для окремих суб'єктів, які можуть бути включеними у цей зміст на різних рівнях, бути в них, але використовуватися за потребою [1, с. 35].

Найменшою структурною одиницею взаємодії в освітньому просторі, на думку В.І. Гінецінського, виступає діада “вчитель – учень”, найбільшою – світовий освітній простір [3].

Висновки. Ознайомлення з науковими дослідженнями проблеми освітнього простору, невід'ємної від філософської категорії простору, приводить до висновку, що ця проблема сьогодні потребує подальшого вирішення. Освітній простір не може бути чітко і однозначно описаний, адже він об'єктивно має високу міру наповненості невизначеними смислами: він апіорі є багатоваріантним і надмірним, що забезпечує свободу багатовекторного розвитку. Простір має бути прийнятим як один із основних, первісних понять для встановлення роду діяльності, сфери діяльності, суспільної форми руху матерії. Цей термін є родовим, а через нього можливий опис будь-якого видового простору, зокрема освітнього.

Ми вважаємо, що освітній простір в описовому вигляді реально існуючим просторовим континуумом:

- функціонування певних відносин у сфері змісту й організації освіти, що базується на реальній інформаційно-директивній основі;

– упорядкованих, стійких взаємодій особистості з відкритим соціальним середовищем, із сім'єю як інститутом освіти, із соціальними освітніми інститутами, орієнтованими на її соціалізацію, на формування плідних відносин у різних галузях її життєдіяльності, серед дітей і дорослих, а також у соціумі навчального закладу.

Цей факт спричинив переосмислення абстрактного й конкретного підходу до розуміння освітнього простору, на основі чого формуються психологічні й культурологічні дослідження його ролі у різних суспільних умовах і різних людських спільнотах. Перед наукою постає завдання дослідження освітнього простору як форми соціального буття.

Список використаних джерел

1. Бондырева С.К. Психолого-педагогические проблемы интеграции образовательного пространства: Избранные труды / С.К. Бондырева. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2003. – 352 с.
2. Веряев А.А. От образовательных сред к образовательному пространству: понятие, формирование, свойства / А.А. Веряев, И.К. Шалаев: [электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.informika.ru/text/magaz/pedagog_4/articl_1.html.
3. Гуревич П.С. Гуманизм как проблема и как ересь / П.С. Гуревич // Свободная мысль. 1995. – № 5. – С. 57.
4. Челпанов Г.И. Психология. Философия. Образование / Г.И. Челпанов. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 1999. – 528 с.

Among new categories which need scientific psychological judgment and justification, the central place occupies educational space of the personality. In article the analysis of psikhologo-pedagogical category “educational space” is carried out. Its main components have high extent of filling uncertain senses, a priori, they have many options and are excessive, that provides free educational space multi-pronged development. This concept now became standard in a psychological science.

Keywords: social space; a spatial approach to education; psychological judgment; realization of aspirations, requirements, abilities, intrinsic strengths of the person.

Отримано: 11.02.2012 р.